

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztés a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszja az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjárás kori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bős fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádméntén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÓNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÁT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistól Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendőös Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

A bambergi lovas szobra és Szent István

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó *

Nemzeti szórakozásaink között a névtelen történetíró, Anonymus azonosítása után előkelő helyet foglal el a bambergi, szintén névtelen lovas szobor lovasának azonosítása. A kora újkortól kezdve a helyi bambergi történeti emlékezet meg volt győződve arról, hogy első királyunk járt Bambergben és Gizellával kötött esküvőjét megelőzően ott is keresztelték meg. Látszólag ez a hagyomány a Szt. Henrik-legenda mellett a híres bambergi lovas szobornak Istvánnal való azonosítása nyomán is kialakulhatott, ám valójában inkább fordítva történhetett, s jelen írásban ennek próbálunk a nyomára jutni.

A bambergi székesegyházban álló lovas szobor mára az egyik legfőbb helyi turisztikai látványosság, amit a szobor unikális jellege és a lovas rejtélyes kiléte kellőképpen indokol.¹ Nem tudjuk, hogy mikor készült el, illetve állították fel a szobrot, a művészettörténészek joggal az ún. Ekbert-dóm 13. század első harmadában való építéséhez, az 1220-as évekhez kapcsolják, a dóm újraszentelésének 1237. május 6-i dátumához. E datálást támogatja a reimsi egyik királysoborral, az ún. II. Fülöp Ágost szoborral való szembeszökő hasonlóság. A lovas kilétéhez könnyebben jutnánk közelebb, ha a középkori leírásokban említést tettek volna róla, s kiderülne, hogy a kortársak kívül azonosították a lovast. Sajnos semmiféle utalást nem találunk erre. A székesegyház szobrai közül egyedül Szent Dénes szobrának maradt fenn egy 16. század második felében készült rajza.²

Többben, így Anja Grede is egy 16. század végi nyomtatványban, Jakob Ayrrer nürnbergi költő művében találták meg Szt. István bambergi megkeresztelésének első említését, az eseményeket anakronisztikusan Eberhard, az első püspök idejébe helyezve (1007–1040).³ A műben azonban a lovasról nincsen szó. Ebből akár arra is lehetne

következtetni, hogy először – talán a scheyerni Szent István hagyomány hatására, vagy éppen azzal rivalizálva – István helyi megkeresztelésének és házasságának a hagyománya alakult ki.

Az Augsburghoz közeli Scheyern azért is fontos, mert ennek a hagyománynak az alakulását forrásokkal tudjuk alátámasztani. A scheyerni kolostor ekkorra a Wittelsbach hercegek temetkezési helye lett: már Wittelsbach I. Ottó és felesége, Looni Ágnes ott találtak örök nyugalmat. Rangosabb házasságot kötnie elsőként I. Lajosnak sikerült, amikor 1204-ben elvette a cseh herceg leányát, Ludmillát, míg 1245 körül XIII. Henrik bajor herceg (1255–1290) IV. Béla leányát, Erzsébetet. A helyi Szt. István-hagyomány is a Wittelsbachok uralmi legitimizációjának keretein belül magyarázható. Ebben a vonatkozásban válik értelmezhetővé, hogy miért éppen Scheyernben alakult ki és maradt fenn István és Gizella itteni házasságkötésének hagyománya, melynek egyébként a 13. század elején még a helyi forrásokban nincsen nyoma. Az utólagos mondanévképződést látszik bizonyítani az a tény is, hogy a helyi hagyományban és forrásokban különböző korokban élt személyek (Werner-Berthold, Szent Ulrich, Szent Adalbert, Gizella, Szent István) kerülnek egymás mellé, akik életükben biztosan nem találkozhattak.⁴

A Szent Istvánnal való azonosítás

Még ennél is meglepőbb, hogy az első, az azonosítást megkísérlő részletesebb leírás 1729-ből maradt ránk, s ez a lovast már rögtön Szent István királyként határozza meg. Egyáltalán, ez a lovas szobor első említése az írott forrásokban. Szerzője Franz Ernst Brückmann wolfenbütteli orvos volt, akinek műve 1725-ös bambergi látogatását követően, 1729-ben jelent meg Wolfenbüttelben.⁵ Brückmann személye annál érdekesebb, mivel néhány évvel korábban Magyarországon is járt,

* Hadtörténeti Intézet; Pázmány Péter Katolikus Egyetem; Közép-európai Egyetem, Budapest

► **1. kép.** A bambergi lovas (forrás: Wikimedia Commons, ©Tilman2007, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bamberger_Dom-Bamberger_Reiter.JPG)

éppen 1724-ben, s így affinitása lehetett a magyar történelem szereplőjéhez.⁶ Pozsonyi útleírásában valóban elmeséli a magyar szent korona eredetét, rögtön két változatban is, s a magyar felfogással egyezően Szt. Istvánt nevezi meg a kereszténység elterjesztőjeként.⁷ Kiderül, hogy a koronára és a városra vonatkozó szakirodalmat ismeri, így Bél Mátyás és Martin Schmeitzel műveit, valamint Edward Brown útleírását.⁸ Bizonyos, hogy az utazó 1725-ben egy kikristályosodott helyi, bambergi hagyományt rögzített művében, amelyet alá tudott támasztani korábbi magyarországi utazásán szerzett tapasztalataival.

A bambergi hagyomány kialakulásában, a szobornak a magyar királlyal való azonosításban persze szerepe lehetett a 17. században a törökellenes harcok miatt is megélenkülő Magyarország iránti érdeklődésnek. Az azonosítás története szempontjából fontos forrás egy 1784/85. évi számla, amikor a káptalan javítást rendelt a szobron, amelyet lovagló Szent Istvánként jelöltek meg.⁹ Az első, Szent Istvánnal foglalkozó jezsuita iskoladrámát egyébként 1618-ban mutatták be Bambergben,¹⁰ amit még továbbiak (1751, 1768) követtek.¹¹ Az iskoladrámák jól mutatják a Ma-

gyarország és Szent István iránt megnyilvánuló érdeklődést a dél-német térségben.¹² A helyszínek tekintetében a város kiemelt helyet foglal el, sőt Bambergben mindhárom darab témája Szent István volt.¹³ Egy 1722-es eichstätti darab tartalma alapján sejthetjük, hogy Bambergben is István és Gizella házassága volt a központi téma.¹⁴

A helyi bambergi hagyományban is szívósan élt a magyar szent királlyal való azonosítás. 1842-ben jelent meg a bambergi mondák könyve, amely mellett érvelt, hogy Gizellával, a későbbi II. Henrik császár testvérével való eljegyzésére itt került sor, s talán ezzel egy időben István megkeresztelkedésére is.¹⁵ Ezzel teljes összhangban 1834-től a bambergi útikönyvek is a Szt. Istvánnal való azonosítást követik.

A 19. század folyamán, különösen a század végétől a bajor nemzeti szellem és önazonosság történeti kutatása a bambergi dóm szempontjából is meghatározó lett. A nemzetiszocialista időkben a szobrot a germán faj jelképévé tették, s a magyar azonosítás háború utáni népszerűségét a szakirodalom éppen az erre való reakcióként is értelmezi.¹⁶

A számtalan azonosítási kísérletet a szakirodalom gondosan számon tartja: a dóm társpatrónusa, Szent György mellett a királyok és császárok közül Nagy Konstantint, II. Szent Henriket, a dóm-ban nyugvó III. Konrádot, II. Frigyeset, utóbbi esetében Jeruzsálem békés megszerzésére utalva (1229), elfeledkezve arról, hogy korábban a pápa kiátkozta. Alaposan kidolgozott elmélet támogatta meg a királyok királya, azaz a Messiás koncepciót is.¹⁷

A Szent Istvánnal való azonosítás hagyománya és forrásai

A magyarországi szakirodalom érthetően igen hamar felfigyelt a bambergi lovas szobor Szent Istvánnal való azonosítására, s azt érthetően nagy örömmel elfogadta.¹⁸ Különösen az 1938-as Szent István évforduló időszakában látott napvilágot számos írás, még a szakemberek által készítették is inkább népszerűsítő, ünneplő jelleggel.¹⁹ Lepold Antal 1938-ban úgy fogalmazott, hogy „A legméltóbb emlék, amelyet az egyház Szent Istvánnak a XIII. században emelt, a bambergi székesegyháznak fából [sic!] faragott lovas szobra... a régi tradíció és ikonográfiai érvek

Szent István mellett tanúskodnak... A német népnek minden csodálata benne van a fejedelmi vőlegény iránt, aki a hercegnőt nőül vette...”.²⁰

A Szent Istvánnal való azonosítást támogató elmélet jól ismert és kétségsbe vonhatatlan történeti tényeken nyugszik. Így mindenekelőtt Istvánnak a bambergi püspökséget megalapító II. Henrik császár testvérével, Gizellával kötött házasságán, amely Henriket egyúttal a magyarországi keresztény térítésben is meghatározó szerephez jutatta. Ezt a hittérítő szerepet Henrik 12. század elejei legendája és maga a kanonizációs bulla is határozottan rögzítette, olyan nagy hatással, hogy a német krónikák legtöbbször a magyar kereszténység megszületését nem Istvánnak, hanem Gizellának tulajdonította.²¹ Sőt, már a székesegyház 1012. május 6-i felszentelésén ott volt a magyarok érseke, Ascherius.²² Nemkülönbön fontos érv a dómot építtető Ekbert püspök személye (püspök 1203–1237), aki a magyar királyné, Gertrúd testvéreként rokonságba került az Árpádokkal. Mindehhez még megjegyzendő, hogy férje halála után 1228 tavaszán (Szent) Erzsébet Ekbertnél időzött Bambergben.²³

Ugyanakkor a magyar elmélet ellenzői azt hangsúlyozzák, hogy Istvánnak Bambergben nem volt számottevő kultusza, oltárt sem szenteltek neki,²⁴ az ünnepi alkalmakkor a protomártír István oltárát vették igénybe, sőt, az ereklyekatalogusban sem találunk kiemelt érdeklődést iránta. Magyar szent, Szent László ereklyéjét, vélhetően a magyar szent királyok ereklyéinek részeként először 1331-ben említik a michelsbergi kolostorban – a püspöki magánmonostorban (Eigenklosterben), de mégsem a dómban – egy kápolna felszentelésekor.²⁵ Szent István középkori helyi tiszteletének leglátványosabb bizonyítéka a bambergi prépost, Leupold von Egloffstein 1333. április 23-i oklevele, amelyhez többen az István tisztelet kezdetét is csatolni szeretnék.²⁶ Ebben a prépost misealapítványt tett István, valamint rokonai, Henrik és Kunigunda javára.

Új megközelítések

A legutóbbi művészettörténeti elemzést Dorothea Diemer publikálta (2014) 2017-ben. Utalt arra, hogy a lovassal hagyományosan környezetéből kiragadva foglalkoztak, sokszor igencsak népszerűsítő, hobbitörténész színvonalon.²⁷ A liturgikus térben

próbálja elhelyezni a szobrot, s egy olyan szoborcsoportot rekonstruálni, amelyben helye lehetett egy világi lovasnak. Számos érve közül meggyőző, hogy mivel az északi hajóban felállított szobrok közül egyik sem áll feltételezhető eredeti helyén, így ugyanez a lovas szoborról is elképzelhető. Arra gondol, és forrásokkal igazolja is, hogy az új templom felszentelése, 1237 körül a pénz elfogyott, s a szobrászati elképzelések csak töredékesen valósultak meg. A lovas így magában maradhatott és talán hosszú utat járt be, amíg mai helyére került. A pénz elfogyását bizonyítja, hogy Ekbert püspök és utóda, egyben rokona, Poppo alatt az egyház számos birtokát, sőt kincset is el kellett zálogosítani. A lovas szobor Diemer értelmezésében egy háromkirályok jelenet része volt, amely a szentélyrekesztő falon (Lentner) helyezkedett volna el.²⁸

Összességében megállapítható, hogy a legújabb szakirodalom alapvetően új szempontok alapján, komplexen, a dóm művészettörténeti kontextusában közelíti meg a kérdést. Alapvetően elfogadhatónak tűnik az a megállapítás, hogy a lovas személyének vitán felüli azonosítása annak felállítása pillanatában, a 13. század elején, – a források hiányában – ma már lehetetlen. A művészettörténeti párhuzamok, illetve egy világi uralkodó templomi, liturgikus térben való elhelyezésének hiányzó párhuzamai ugyanakkor az ellen szólnak, hogy itt egy konkrét evilági uralkodót sejtünk a korabeli megrendelő szándéka mögött. A szobor nyilvánvalóan egy nagyobb szoborcsoport részét alkothatta, amely mára nem maradt fenn, és lehet, hogy el sem készült teljesen. Ebből következően jelenlegi felállítási helye az eredeti koncepcióhoz képest mindenképpen másodlagosnak tekinthető.

A történeti kutatás lehetősége így a 13. század első harmada és a szobor legkorábbi újkori azonosításának ideje (1725/1729) közötti évszázadokra korlátozódik. Tudjuk, hogy Bambergben Szent Istvánnak folyamatos ismertsége, majd tisztelete, egyházi kultusza alakult ki, legalábbis a 13. század óta. Ez alapvetően a dóm alapítójának, Henrik kanonizációjának (1147), annak legendájában való hangsúlyos említésének, a scheyerni István-Gizella hagyománynak,²⁹ majd István és a magyar szent királyok ismeretlen időpontban, vélhetően Ekbert püspöksége idején, a 13. század elején Bambergbe eljutott ereklyéinek, illetve a

bambergi prépost 1333-as misealapítványának tulajdonítható.

Az azonban bizonyos, hogy a 15. század végére dél-német területen a magyar történelem és annak alakjai iránti érdeklődés addig soha nem látott szintet ért el.³⁰ Ez megalapozhatta, hogy a 16–17. század folyamán, legkésőbb a török visszahódító háborúk idejére meggyökerezhessen a szobor Szent Istvánnal történő azonosítása. A bambergi lovasban joggal látjuk Szent István királyunkat, de csak azzal a megszorítással, hogy a vele való helyi, bambergi azonosításra a késő középkorban vagy már csak az újkorban kerülhetett sor.

Jegyzetek

- 1 Újabb Dorothea Diemer, „Der Reiter und Kindheit-Christi-Szenen für den Ostletner. Neue Überlegungen zur Skulptur im Bamberger Dom,” *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* 68 (2014 [2017]): 79–156.; Anja Grebe, „Der Bamberger Reiter im Kontext der mittelalterlichen Reiterskulptur,” in *Der Bamberger Dom im europäischen Kontext*, szerk. Stephan Albrecht (Bamberg: University of Bamberg Press, 2015), 193–242.; Assaf Pinkus, *Sculpting Simulacra in Medieval Germany, 1250–1380* (Farnham: Ashgate, 2014); Otto Spälter, „Der vergessene Christus oder: abermals der Bamberger Reiter,” *Bericht. Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums* 143 (2007): 59–120.; Achim Hubel, „Der Bamberger Reiter. Beschreibung, Befundauswertung, Ikonographie,” *uo.*, 121–157.
- 2 Spälter, „Der vergessene Christus”, 61–63. Szent Dénesre Diemer, *Der Reiter*, 102.
- 3 Grebe, „Der Bamberger Reiter,” 196.; Diemer, „Der Reiter,” 83. Hivatkozott mű: Jakob Ayryer, „Tragedia vnd Gantze Histori von Erbauung vnd Ankunfft der Stadt vnd Stiffts Bamberg,” in *uo.*, *Opus Theatricum. Dreißig Ausbündtliche schöne Comedien und Tragedien [...]* (Nürnberg, 1618), külf. fol. 138^r–142^v.
- 4 Felmerült Scheyern esetében is, hogy folyamatos, a 11. századig visszanyúló hagyományra megy vissza, ami azonban, a bambergihez hasonlóan, nem bizonyítható, vö. Veszprémy László, „A scheyerni középkori forráscsoport,” *Századok* 141 (2007): 991–1010.
- 5 Franz-Ernst Brückmann, *Epistola itineraria octava sistens Memorabilia Bambergensia*, (Wolfenbüttel, 1729), 3. Vö. Spälter, „Der vergessene Christus,” 63. Fordításban: „Van azonban (a templomnak) egy másik ismertető jele is, nevezetesen egy szobor, amely Magyarország bátor királyát, Szent Istvánt ábrázolja, lovagolva egy tüzes és eleven lovon, abban a pillanatban, amint Bambergbe ellovagolt, hogy meglátogassa Henrik császárt.”
- 6 Diemer, „Der Reiter,” 80. Hivatkozott mű: F. E. Brückmann, *Epistola itineraria XCIC sistens Memorabilia Hungarica* (Wolfenbüttel, 1741); Wolfram Kaiser, „Der Arzt Franz Ernst Brückmann und seine ungarische Reise von 1724,” *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Mediciae* 125 (1989/90): 87–94.
- 7 Útleírását városonként, füzetekben jelentette meg. *Uő.*, *Epistola itineraria XLVIII s memorabilia Posonienia* (Wolfenbüttel, 1736), fol. 5^v, 6^r és 8^v.

- 8 Martin Schmeitzel, *De insignibus vulgo clenodiis regni Hungariae ut et ritu inagurandi regem Hungariae* (Jena, 1713), *uő.*, *Commentatio historica de Coronis és uő.*, *Regni Hungariae coronae*. Jena, 1712. Brownra lásd Veszprémy László, szerk., *Szent István és az államalapítás* (Budapest, Osiris, 2002), 187–189.
- 9 A forrásokkal Hubel, „Der Bamberger Reiter,” 148.
- 10 Jean-Marie Valentin, *Le théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, I–II (Stuttgart: A. Hiersemann, 1983), 796.
- 11 Georg Schreiber, „Stephan I. in der deutschen Sakralkultur,” *Archivum Europae Centro-Orientalis* 4 (1938): 191–240, itt 223.; *uő.*, „König Stephan der Heilige in der deutschen Hagiographie und im Schuldrama,” *Zeitschrift für katholische Theologie* 62 (1938): 502–536.
- 12 Tüskés Gábor és Knapp Éva: „Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a német jezsuita színpadon,” *Irodalomtörténeti közleménynek* 111 (2007): 347.
- 13 *Uo.*, 348–352.
- 14 Idézi Tüskés és Knapp *uo.*, a vonatkozó hely Elida Maria Szarota, *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochenedition: Texte und Kommentare*, I–III (München, Fink, 1979–1983), I/2 1732/a.
- 15 Andreas Haupt, *Bamberger Legenden und Sagen* (Bamberg, Reindl, 1842), 141. „Fényesen által lovagolt az istenháza oszlopsorain, – ki ne bocsatáná ezt meg a pogánynak, – belovagol a fejedelmek ajtaján – és lovagol egészen a kórusig. – A magyar ló meglátja a gyertyafényt és megriad, – hogy itt megszentelt földre lép, saját lova tanítja az urat.) Ford. Ambrózy-Migazzi Lajosné, in Adam (Ádám) Senger, „A bambergi császári dóm lovasa,” *Napkelet* 8, no. 2 (1930): 179.
- 16 1935-ben „Denkmal des ewigen Deutschen”-ként értelmezték, amit azután Adam Senger püspök éppen a Szent István-i azonosítással igyekezett tompítani. Werner Zeißner és Josef Urban, szerk., *Das Bistum Bamberg in Geschichte und Gegenwart. Der Dom zu Bamberg* (Bamberg: [K. n.], 1997), 20.
- 17 Lásd az első jegyzetben felsorolt szakirodalmat.
- 18 A hazai irodalomban Berthold Riehl ültette el a Szent Istvánnal való azonosság hitének magvát. Berthold Riehl, „A bambergi dóm lovasszobráról,” *Archaeologiai értesítő* 15 (1895): 77–78.
- 19 A tanulmányok közös jellemzője, hogy érveiket mind a közös történelmi kapcsolatokra alapozzák, vagy olyan megmosolyogtató érvre, mintha a ló hungaricum lenne. Az utóbbit képviseli Hubel, „Der Bamberger Reiter,” 152. Hubel véleményét a jubileumi 2002-es katalógusban is megismételte: Josef Kirmeier et al., szerk., *Kaiser Heinrich II, 1002–1024* (Augsburg: Haus der Bayerischen Geschichte, 2002), 402–405. E katalóguscikk ismét évekre a Szent István-i azonosítás mellé állította a közvéleményt.
- 20 Leopold Antal, „Szent István király ikonográfiája,” in Serédi Jusztinián, szerk., *Szent István emlékkönyv*, I–III (Budapest: Szent István Társulat, 1938), III, 122–123. Összefoglalóan újabb Véghe János, „A bambergi lovas – mégis Szent István,” *Új Művészet* 5, no. 7–8 (1994): 90–94. Gerics József, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban* (Budapest: METEM, 1995), 71–76.
- 21 Renate Kroos, „Liturgische Quellen zum Bamberger Dom,” *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 39 (1976): 143.; reprint: Dethard von Winterfeld, *Der Dom in Bamberg*, I (Berlin: Gebr. Mann, 1979), 160–208.). A kanonizációs bulla (1146 márc. 14.) is említi Istvánt: *de conversione regis Stephani et totius Hungariae Domino cooperante, per eum facta*, Idézi Senger, „A bambergi,” 180.
- 22 Wilhelm Deinhardt, *Dedicaciones Bambergenses, Text des Domweiherberichtes* (Freiburg: Herder, 1936), Nr. 2. 4–5.

- ²³ Hubel, „Der Bamberger Reiter,” 150.; Ortrud Reber, „Die heilige Elisabeth von Thüringen und das Bistum Bamberg,” *Bericht. Historischer Verein Bamberg für die Pflege der Geschichte des Ehemaligen Fürstbistums Bamberg* 142 (2006): 47–63.
- ²⁴ Vö. Renate Baumgärtel-Fleischmann, *Die Altäre des Bamberger Domes von 1012 bis zur Gegenwart* (Bamberg: Bayer. Verlag-Anstalt, 1987).
- ²⁵ Deinhardt, *Dedications*, Nr. 51 34–35., Nr. 66, 42–43.
- ²⁶ Staatliche Archive Bayerns, Staatsarchiv Bamberg, StABa U Bamberg 2106, kiadása megjelenés alatt.
- ²⁷ A kritikus művészettörténeti eredményeket követi Pinkus, *Sculpting*, 50–59.
- ²⁸ Diemer, „Der Reiter,” 137–146.
- ²⁹ Veszprémy, „A scheyerni középkori forráscsoport,” 991–1010.
- ³⁰ László Veszprémy, „Die Ungarische Chronik des 14. Jhs. als Quelle für die nicht ungarländischen Geschichtsschreiber des 15–16. Jahrhunderts,” in *Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th – 17th centuries)*, szerk. Dániel Bagi et al. (Pécs: PTE, 2018) (megjelenés alatt).